

УДК [1(091) + 111] : 321.7

ЛЕГІТИМНІСТЬ В АСПЕКТІ НОВИХ ГОРИЗОНТІВ ДЕМОКРАТІЇ

Орест Никифорук

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000, Україна,
e-mail: o.nykyforuk@gmail.com*

Розглянуто в історичній перспективі розвиток і становлення типів легітимації політичної влади – від премодерних суспільств до сучасності. Особливо наголошено на трансформації демократичної ідеї та притаманних їй типів легітимації влади – від появи до сучасної кризи системи виборчо-представницької демократії. З'ясовано походження та сучасне значення поняття легітимності та причини теперішньої кризи системи представницько-виборчої демократії. Досліджено становлення нових демократичних інститутів, які репрезентують неklasичні типи легітимації влади, розглянуто ключові поняття сучасної політичної риторики і практики. З'ясовано головні напрямки розвитку сучасної демократії, основні проблеми, які виникають на її шляху, ризики та перспективи.

Ключові слова: легітимність, демократія, наближеність, криза легітимації, постдемократія.

Влада віддавна пов'язана з явищем легітимності, й обоє вони мають історичний характер. В історії філософії відомі спроби концептуального визначення легітимності на рівні онтології. Такий підхід властивий ще міркуванням Аристотеля, Августина Блаженного, Томи Аквінського, мислителів епохи Відродження і Нового часу. Істотні зрушення у розумінні легітимності влади настають у ХІХ–ХХ ст. Можна визначити дві широкі тенденції у підході до цієї проблеми: у контексті демократичних перспектив та авторитарно-імперських типів влади. У кожній із цих тенденцій утверджуються концептуально різні обґрунтування природи державної влади та її суспільної легітимності.

Проблема легітимності нерозривно пов'язана з існуванням демократії. “Виправдання” потребує будь-яка влада, але тільки з появою демократичних режимів цей феномен набуває особливого значення. У премодерних суспільствах влада легітимізувалась наближенням до сакрального, коли правитель був одночасно жерцем, первосвящеником або прямим нащадком божества. Згодом історичний розвиток призводить до розпаду міфологічних картин світу і формування релігійного світогляду. Єдиний синкретичний світ міфології поділяється на земний світ людини та потойбічний світ богів і духів. Відповідно і правителі в епоху монотеїстичних релігій втрачають субстанційний зв'язок із сакральним. Його символічно відновлюють у таких “релігійних ритуалах та церемоніях легітимації політичного панування, як помазання, коронація чи інавгурація” [6, с. 42]. Далі відбувається повна секуляризація світської влади, внаслідок якої єдиним джерелом легітимності стає народ.

Якщо звернутися до етимології, то слова “легітимність”, “легітимний”, “легітимація” походять від групи спільнокореневих латинських слів: *lex, legis* (закон, юридична норма, правило, принцип), *legitimus, legitima, legitimum* (законний, правомірний, правовий, належний, пристойний, правильний тощо), *legitime* (законно,

згідно з законами, належним чином), *legitima*, *legitimorum* (узаконені правила, формальності, розпорядження, статuti) [4, с. 584–588].

Достеменно відомо, що в політичні та соціальні студії поняття легітимності запровадив М. Вебер, запозичивши його у теоретика права Г. Єлінека [3, с. 111]. Однак німецький соціолог тлумачив його, звертаючись до ідеально-типових конструктів соціальної поведінки. У політичних відносинах це означає, що володар із певних міркувань очікує, що він має наказувати своїм підлеглим і вони будуть підкорятися йому. Останні ж, своєю чергою, з певних мотивів виявляють покірність [2, с. 157].

У наш час “легітимність” у гранично широкому розумінні означає “законність”, “правильність”, “справедливість”. Це саме те, що надає органам влади авторитет в очах суспільства, робить розпорядження цих органів обов’язковими до виконання за принципом “не за страхом, а за совістю”. Легітимність не треба плутати з правовим феноменом “законності”, адже “відносини законності аж ніяк не гарантують державі чи уряду повагу суспільства та окремих громадян. У політичній філософії легітимність розуміють як моральне чи раціональне обґрунтування права держави вимагати від громадян підпорядкування... Політологи ж зазвичай розглядають легітимність у більш соціологічному ракурсі – як готовність людей підкорятися тій чи іншій системі правління незалежно від того, яким чином це підпорядкування забезпечується” [7, с. 265]

Для повноти картини необхідно зауважити, що вперше проблему легітимності артикулюють приблизно за сторіччя до М. Вебера, в контексті реакції спричиненої європейськими революціями та Реформацією, яка вилілась в інтелектуальний рух, відомий як легітимізм. Його головним принципом була династична правомірність влади монарха, який спирається на тезу про походження влади від Бога і визначає порядок успадкування королівської влади. Таке тлумачення ставить під сумнів легітимність будь-якої влади, крім влади монарха, що добре ілюструє стисла формула одного із теоретиків консерватизму де Бональда: “Легітимність є досконалістю, абсолютним благом; легалізм є конвенцією, благом відносним” [1, с. 23]. Як політичний принцип, легітимізм уперше використав французький дипломат Талейран для захисту й обґрунтування зовнішньополітичних цілей династії Бурбонів (повалених під час Французької революції в 1792 р. і відновлених в 1814 р.), яких монархічні кола розглядали як єдиних законних (легітимних).

Цілком очевидно, що проблема легітимності виникає одночасно з виникненням демократії. Цікавим видається й інший факт: демократичний лад не пропонує одного універсального типу легітимності, він постійно змінюється, ускладнюється, пристосовуючись до нових реалій політичної дійсності. На початку свого існування вона тяжіє до античного ідеалу безпосереднього народовладдя громади, який реалізується, коли всі члени спільноти беруть участь в ухваленні певного рішення (наприклад, як у сучасних референдумах). Однак через те, що розміри і кількість населення в модерних державах неможливо порівняти з давньогрецькими полісами, від цієї ідеї довелося відмовитись. У цьому випадку система виборчо-представницької демократії постала як необхідний компроміс. Її легітимність досягається через практичне ототожнення загальної волі народу (нації чи суспільства) з волевиявленням більшості. Це твердження є досить суперечливим, але з цього приводу не було жодних дискусій, і його можна зарахувати до аксіом теорії

демократії. “Той факт, що голосування більшістю встановлює легітимність влади, був прийнятий загалом як процедура, що визначається як сама сутність демократичного процесу. Визначена в такий спосіб легітимність природно постала спочатку як розрив зі старим світом, де меншості диктували свій закон. Звернення до “великої більшості” або до “величезної більшості” було тоді достатнім для втілення твердження стосовно прав числа на протигагу явно окремішній волі деспотичних або аристократичних режимів” [5, с. 11].

Так відбувся перехід від прославляння “народу” до правила арифметичної більшості. “Обґрунтування влади через урни для голосування завжди імпліцитно відсилало до ідеї загальної волі, а отже, до ідеї народу як образу суспільства в цілому” [5, с. 12]. Отже, у демократичних виборах змішалися принцип обґрунтування і техніка ухвалення рішень. Варто зазначити, що легітимації демократичної та інших типів влади, ще з античності було притаманне відсилання до вільної людини – громадянина. На відміну від характерного добі еллінізму та Середньовіччя поняття “підданий”, воно означає людину, яка є членом певної спільноти і бере активну участь у самоврядуванні. У той час як для підданого характерні послух та підлеглість суверенові на всіх рівнях соціального життя (родина, господарство, приватна власність, гільдії, церкви тощо). Після тривалого забуття та панування субсидіарних відносин протягом Середньовіччя ідея громадянина відродилась у XV ст. комунального республіканізму, який засвідчив на практиці актуальність давньогрецької моделі полісного врядування. Остаточно нові відносини між народом і владою утвердились аж за доби Просвітництва, коли новопродукована громадська думка знову повернулася до статусу “людини-громадянина”, що яскраво відображено у теоретизуваннях предтечі Французької революції Жана-Жака Руссо.

Цікаво, що перші теоретики представницького врядування не ототожнювали вибори із змаганням конкуруючих програм або політичних лідерів. Вони були покликані лише виявити найкращих і найбільш здатних [5, с. 75–76]. Водночас мета представницького уряду полягає в тому, щоб “розкривати всі елементи законної влади, розкидані в суспільстві, і організувати їх у владу фактичну, тобто концентрувати їх, реалізувати публічний інтерес, публічну мораль і закликати їх до влади. Так зване представництво є не що інше, як спосіб досягти цього результату. Це зовсім не арифметична машина, яка має збирати і підраховувати індивідуальні волевиявлення. Це – природний спосіб, щоб витягти з надр суспільства публічний інтерес, який один лише має право управляти суспільством” [5, с. 78].

Як це не дивно, але сучасний концепт виборчо-представницької демократії ґрунтується на аксіомі, за якою загальна воля виражається безпосередньо і повністю у виборчому процесі. У цьому формулюванні накладаються одне на одне способи вираження політичної волі (виборчий бюлетень), позначення політичного суб’єкта (виборці) і визначення режиму часовості (виборчий процес). Фактори, які структурують це бачення демократії, пов’язані з такими передумовами:

- з визнанням статусу громадянства як центрального;
- з ототожненням вибору громадян із вираженням загальної волі;
- з ототожненням виборців-громадян із народом;
- з тривалим інтегруванням політичної й парламентської діяльності в безперервний виборчий процес.

Слабкість цих формулювань не потребує доведення – настільки очевидним є неповне відображення ними реальності. Перша хвиля критики почалась уже

наприкінці XIX сторіччя, саме тоді спостерігаємо значне розчарування у загальному виборчому праві. Все ж, легітимація через виборчі урни так і залишалась основоположною, але її початковий ореол панацеї від усіх суспільних проблем вже викликає скепсис.

Водночас для більш ефективного управління державою з'являється адміністративна виконавча влада. Це був прекрасний інструмент для вирішення нагальних проблем у суспільстві (наприклад, у Сполучених Штатах його використовували для боротьби із корупцією на місцях). Однак чому громадяни повинні визнавати її легітимність? Утворена за законом, вона має так звану похідну легітимність. Але ця легітимність не впливає прямо з волі громадян, оскільки адміністративна влада не є виборною. Це була перша структурна криза, яку пережила демократія.

Тут варто відзначити особливу інструментальну роль цього “новоутворення” в структурі демократії. “Якщо сутність політика полягає в тому, щоб намагатись виразити загальну волю, то сутністю адміністрації є прагнення ефективності і раціональності” [5, с. 63]. До того ж така ефективність стосується суспільства в цілому, задовольняє загальний інтерес. Це і стало підставою для її легітимації, і на початку XX ст. демократія вже міцно стояла на двох ногах: легітимності через основи (input legitimacy) і легітимності через результат (output legitimacy). Така система подвійної легітимності створила підвалини для демократичних інститутів аж до 80-их років XX ст.

У цей час інтелектуали констатують глибоку кризу основ демократії (яка триває дотепер), як наслідок складних перетворень у суспільстві, розчаруванні та повній десакралізації функції виборів. Адже вони не дають гарантії, що влада служитиме загальним інтересам, а відтак не можуть бути єдиним еталоном легітимності, і це почали усвідомлювати не тільки теоретики демократії, а й звичайні обивателі. Найчастіше, коли намагаються охарактеризувати сучасні умови існування демократичного ладу, вживають терміни “постдемократія” або “постелекторальна демократія”. Схожі думки висловлює сучасний французький дослідник П'єр Розанвалон, який говорить, що ми живемо в епоху “пере-винайдення” демократії, коли утверджується ширший погляд на ідеї загальної волі. Відбувається також переосмислення ідеї свободи. Слідом за Ю. Габермасом, теоретики намагаються знайти адекватне поєднання рівності зі свободою, прав більшості з правом меншості.

Досить яскраво сучасний стан речей простежуємо на прикладі економіки. П. Розанвалон зазначає, що “нову економіку не можна розуміти суто в термінах еволюції галузей діяльності, визначеної, наприклад, як перехід від товарів до послуг. Її не можна тлумачити також тільки з огляду на технологічні зміни. У глибшому сенсі вона визначається як економіка окремотії” [5, с. 82]. Це поняття дає дослідникові єдині концептуальні межі, щоб охарактеризувати незворотні зміни в сучасному світі, “світі окремотії”.

Вище ми вже згадували про ототожнення більшості з волевиявленням усіх, як одне із головних положень демократії. Незважаючи на всі недоліки, воно має під собою певну основу, адже в ті часи, коли воно створювалось, меншість справді була такою, якою можна знехтувати. Зовсім інший стан речей маємо в сучасному світі, і зараз важко говорити про більшість, скоріше йдеться про безліч меншостей, окремотей, атомізованих індивідів та їхні ситуативні групи.

Так, зараз владі не достатньо перемогти на виборах, щоб вважатися повністю демократичною. Їй потрібно пройти випробування контролем і підтвердженням, які конкурують із мажоритарним волевиявленням і водночас доповнюють його. Влада повинна підкоритися імперативу віддалення від партійних позицій і окремих інтересів (легітимність безсторонності), імперативу врахування множинного вираження спільного блага (легітимність рефлексивності) та імперативу визнання всіх окремоностей (легітимність наближеності). Отже, йдеться не про один, а відразу про три типи легітимності, й цілком очевидно, що цей процес оновлення типів легітимності прямо пов'язаний із трансформацією влади під впливом розвитку громадянського суспільства.

Дослідник вказує на нові інституції, які мають незалежний або регуляторний характер і повністю відповідають вимогам часу. До них П. Розанвалон зараховує так звані “недержавні публічні органи”, або “напівавтономні неурядові органи” Великобританії, “незалежні регуляторні агенції” США та “незалежні адміністративні органи” Франції. При цьому він зауважує, що “попри таку велику різноманітність, ці органи мають спільний гібридний характер, вони здійснюють виконавчі функції і, разом з цим, виконують обов'язки нормативного і судового характеру” [5, с. 94]. Дослідник зазначає і той факт, що творення незалежних інституцій із функціями нагляду чи регулювання, які раніше поклалися на “звичайні” адміністративні органи, прискорилося в більшості демократій у два останні десятиріччя ХХ ст. Створення і діяльність таких інституцій здійснили докорінний переворот у традиційному погляді на розподіл влади у суспільстві.

Для того, щоб пояснити значний ступінь довіри громадян до незалежних комісій, громадських організацій та інших подібних утворень, П. Розанвалон вводить поняття “безсторонність”. В українського читача це поняття викликає негативні асоціації з “байдужістю”, “не визначеністю”, але автор вкладає в нього зовсім інший зміст. Безсторонність розуміється як “спроба дати картину всього суспільства в цілому, не обмежуючись врахуванням тільки домінуючих голосів чи найбільш видимих проявів”. Завдяки цьому “сам принцип безсторонності може мати аспект представництва завдяки прагненню враховувати всі аспекти тієї чи іншої проблеми і не нехтувати жодною конкретною ситуацією” [5, с. 110]. Отже, безсторонність має великий потенціал самолегітимації, який опирається на потенціал громадянського суспільства з його орієнтацією на визнання верховенства права.

Подальші роздуми спонукають П. Розанвалона до цікавих висновків. Якщо ми припускаємо, що безсторонність є певною якістю, а не статусом, то вона не може бути інституційована якоюсь простою процедурою (наприклад, виборами) або сталим правилом (як приміром, правила, які регулюють незалежність); так само її не можна розглядати як історичний здобуток. “Вона повинна вибудовуватись і підтверджуватись постійно. Легітимність через безсторонність потрібно, отже, весь час завойовувати” [5, с. 118]. Ці роздуми приводять мислителя до концепту суспільства радикальної безсторонності, в якому буде переосмислено сам “смісл соціальної дії як втручання *ex ante*, як запобігання нерівностям можливостей... У суспільній сфері, з огляду на таку перспективу, може виникнути нове покоління неупереджених інституцій. Вони будуть одночасно й охоронцями, й інструментами реалізації нового прагнення до суспільства радикальної безсторонності” [5, с. 132].

Окрім незалежних регуляторних і наглядових органів, П'єр Розанвалон особливу увагу в праці звертає на щоразу активнішу роль конституційних судів, які є неодмінною складовою частиною демократичних режимів. Вони виступають як рефлексивні треті суб'єкти і виконують функцію соціального і політичного представництва, яке надає демократичному життю багатовимірний характер. Те саме стосується і теорії демократії, головна роль якої – “ускладнити можливість правителям зухвало ховатися у межах самої лише виборчої легітимності” [5, с. 178].

Останньою суттєвою рисою сьгоднішніх демократій, як зазначає П. Розанвалон, є недовіра людей до влади, що швидко забуває свої передвиборчі обіцянки служити загальному благу. Відтак постає третя фігура легітимності сучасних демократій, а саме – легітимність наближення. Йдеться про “наближеність” держави до своїх громадян, наближення державних інститутів до кожної окремої людини. На думку дослідника, не менш вагомим є той факт, що слова “близькість”, “співчуття” входять у політичну риторичку і стають нормою практики. За цим простим твердженням насправді криються колосальні зрушення у суспільній свідомості. Громадяни, незважаючи на всю свою атомізованість та акцентовану індивідуальність, вже не потребують безособової влади, влади-примусу, їм потрібна влада, близька, здатна до співчуття, розуміння, яка вміє вислухати.

Схожі думки знаходимо і в Юргена Габермаса. Однією з його вихідних тез було визнання комунікації як головного принципу громадської організації. Він зазначав, що будь-яка комунікація за своєю природою нормативна і виходить із визначення кожного учасника акту спілкування як особистість, гідну поваги. Визначення особистої значущості партнерів, що, своєю чергою, визначає відповідальне раціональне шанобливе ставлення до них, створює центральний пункт принципу універсальності комунікативної етики. Всі учасники виглядають відносно один до одного здатними до раціонального ухвалення рішення, рівноправними партнерами, незважаючи на їхній фактичний соціальний статус. У принципі всі, як вільні та рівні, беруть участь у спільному пошуку істини, за яким до уваги береться лише сила вагомого аргументу. Форма аргументованого волевиявлення має обов'язковий характер. Форма, яка лише на основі загальних передумов комунікації може гарантувати правильність будь-якого порозуміння.

Це відображається і в діяльності владних інстанцій. Зауважте, як зросла останнім часом кількість звернень від представників влади з приводу трагічних подій для всієї нації чи для локальної громади. Можна сказати, що тільки зараз особи тих, хто володіє владою, повністю десакралізуються. Вони сумують через ті самі причини, що й ми, вони тут – поряд. Власне, так і відбувається легітимація – через наближеність.

Варто також зазначити, що якби така вимога наближеності, близькості постала кілька десяти років тому, то влада пережила б серйозну кризу. Адже саме тепер завдяки значним досягненням у технології засобів масової комунікації (таких, як радіо, телебачення та Інтернет) ми можемо відчувати присутність влади у нашому житті майже щохвилини, ретельно відстежувати ухвалення рішень. Тут ми торкаємося іншої проблеми, про яку також говорив П. Розанвалон. Він вказував на те, що “у світі безперервної прозорості інформації, загальної прозорості, час політичних дій неначе розріджується; він стає дедалі більш летучим, подрібненим суспільною вимогою негайності, яка посилюється тим більше, що живиться почуттям

роздратування і безпосередності перед світом, який сприймається як непрозорий” [5, с. 211].

Щоб підсумувати все сказане вище, хочеться додати, що сучасна демократична ідея налічує вже кілька сотень років, але й далі залишається більше ідеалом, аніж доконаним фактом. Після зникнення тоталітарних режимів, які пропонували альтернативний спосіб розвитку і водночас надавали зовнішньої консистенції демократичному ладу, демократія повинна знаходити в самій собі джерела для розвитку та самолегітимації. Тож ми зараз є не тільки спостерігачами, а й прямими учасниками становлення нового ладу, який відповідатиме історичним запитам зростання свободи людини.

Ще у вступі до “Демократичної легітимності” П’єр Розанвалон зазначив, що “мета цієї праці – окреслити концептуальне поле, яке б дало змогу оцінити демократичний потенціал усе ще зародкових і часто неоднозначних інститутів і практичних методів” [5, с. 24]. Саме це і становить найбільшу вартість книги для українського читача. У нас, по суті, ніколи не було повноцінної демократії. Відповідно, почавши в 1991 році розбудову самостійної України, ми спираємося на західні теоретичні розробки. Але якщо інші держави змушені були вчитися на своїх помилках, то ми маємо унікальну нагоду звернутися до чужих помилок.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Баумейстер А.* Апорії модерної теорії легітимації // *Філософська думка.* 2009. №5. С. 22–33.
2. *Вебер М.* Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика. К.: Основи, 1998.
3. *Высоцкий А. Ю.* Легитимность: анализ понятия // *Грані.* 2003. №1 (27). С. 109–113.
4. *Дворецкий И.* Латинско-русский словарь. Около 50 000 слов. М.: Русский язык. 1976.
5. *Розанвалон П.* Демократична легітимність. Безсторонність, рефлексивність, наближеність. К.: Видавничий дім “Кієво-Могилянська академія”. 2009.
6. *Тур М.* Некласичні моделі легітимації соціальних інститутів. К.: Парапан. 2006.
7. *Хейвуд Э.* Политология. М.: Юнити-Дана. 2005.

LEGITIMACY IN ASPECT OF NEW DEMOCRATIC HORIZONTS**Orest Nykyforuk**

*Ivan Franko National University of Lviv,
Universytetska Str., 1, Lviv, 79000, Ukraine,
e-mail: o.nykyforuk@gmail.com*

Reviewed in historical prospect development and incipience legitimacy of political power in primitive and modern societies. Special emphasis put on a transformation of democratic ideas and legitimacy of power typical for them: from beginning to modern crisis of electoral democracy. The origin and significance of modern concepts and reasons legitimacy crisis in electoral democracy are found out. The new democratic institutes representing non-classical type of power legitimacy are considered, the key concepts of modern political rhetoric and practice are investigated. The key ways of development of modern democracy, the main problems which arise on its path, risks and prospects are investigated.

Key words: legitimacy, idea of democracy, proximity, crisis of legitimacy, postdemocracy.

ЛЕГИТИМНОСТЬ В АСПЕКТЕ НОВЫХ ГОРИЗОНТОВ ДЕМОКРАТИИ**Орест Никифорук**

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
ул. Университетская, 1, г. Львов, 79000, Украина,
e-mail: o.nykyforuk@gmail.com*

Рассмотрены в исторической перспективе развитие и становление типов легитимации политической власти от преמודерных обществ к современности, особый упор сделан на трансформацию демократической идеи и присущих ей типов легитимации власти: от зарождения к современному кризису системы избирательно-представительской демократии. Выяснено происхождение и современное значение понятия легитимности и причины нынешнего кризиса системы избирательно-представительской демократии. Исследованы становления новых демократических институтов, представляющих неклассические типы легитимации власти, рассмотрены ключевые понятия современной политической риторики и практики. Выяснено ключевые направления развития современной демократии, основные проблемы возникающие на ее пути, риски и перспективы.

Ключевые слова: Легитимность, демократическая идея, приближенность, кризис легитимации, постдемократия.

Стаття надійшла до редколегії 21.12.2009

Прийнята до друку 14.04.2010